

УДК 378: 37.06

Г. В. ТовканецьORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6191-9569>

Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету,
м. Мукачеве, Україна

Л. В. ЛенделORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0590-7384>

Вчитель англійської мови і зарубіжної літератури
Колодниської ЗОШ I-II ст. Іршавського району
Закарпатська область, Україна

ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається проблема впливу просодичних особливостей мовлення на формування соціопедагогічної комунікації. Акцентовано увагу на чинниках, що формують стиль соціопедагогічної комунікації (соціокультурні соціолінгвістичні психолінгвістичні, лінгвістичні, паравербальні тощо). Виявлено вплив висоти тону і сили звучання на реалізацію висловлення (основа створення інтонаційного малюнка фрази), темпу мовлення (формує стильову характеристику), наголосу (компонент інтонаційної, ритмічної будови висловлювання), пауз (засіб створення експресії), інтонація (створення логічної перспективи висловлювання та вираження адекватності ситуації).

Ключові слова: соціопедагогічна комунікація, просодичні особливості, висловлювання, мовлення.

Постановка проблеми. Нинішня фаза в розвитку людської цивілізації, яка називається постіндустріальним, технотронним суспільством, відзначена феноменом планетарного масштабу, що все більш розвивається – соціалізацією масової свідомості. Комунікація є особливою формою міжособистісної і внутрішньогрупової взаємодії, функціонально забезпечує процеси встановлення і розвитку контактів між людьми з метою регулювання їх спільних дій, обміну інформацією та вироблення єдиної стратегії соціальної поведінки. Соціальний сенс педагогічної взаємодії полягає в тому, що вона виступає надзвичайно важливим засобом взаємообміну цінностями культури і суспільного досвіду, виявлення статусних і рольових характеристик суб'єктів взаємодії, узгодження їх позицій, інтересів і поглядів по відношенню до тих чи інших об'єктів і актуальних проблем соціально буття. Основним механізмом становлення людини як соціальної особистості є соціопедагогічна комунікація, роль якої в руслі модернізації суспільства та освіти зростає, оскільки вона, з одного боку, є інструментом вирішення політичних, освітніх, екологічних та інших проблем, з іншого боку, засобом розвитку суспільства, який сприяє взаєморозумінню і співпраці між людьми, що належать до різних соціальних верств і культур.

Вагомий внесок в обґрунтування проблеми комунікації зробили Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Гранюк, І. Зязюн, О. Леонт'єв, А. Петровський, В. Семиченко, В. Сухомлинський, які досліджували культуру міжособистісних відносин і засоби гуманізації навчального спілкування. У наукових працях з педагогіки і психології помітно посилилась увага дослідників до соціопедагогічної комунікації як важливого компонента педагогічної культури та однієї з умов самореалізації особи в стосунках з оточуючими людьми (І. Бех, В. Галузінський, І. Зимня, Л. Калашникова, Л. Мітіна, Ю. Пассов, І. Тимченко та ін.). Аспекти мовленнєвої діяльності в комунікації розглянуто в працях А. Вербицького, В. Дружиніна, Л. Засекіна, А. Ксенофонтової, В. Куніциної, С. Нікітчиної, Г. Шукіної та інших.

У даний час питання соціопедагогічної комунікації є об'єктом вивчення лінгвістики, психолінгвістики, соціології та міжкультурної комунікації. Даний інтерес обумовлений функціонуванням мови в найширших комунікативних контекстах, для розуміння яких необхідне знання ряду чинників, що впливають на стиль соціопедагогічної комунікації і які зумовлюють його. Так, деякі вчені як чинники, що впливають на стиль комунікації, виділяють соціокультурні, аксіологічні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні, лінгвістичні, паравербальні і невербальні характеристики [4, с. 34]. На наш погляд, дані фактори є універсальними для будь-якого стилю комунікації (мовна комунікація між представниками однієї культури і різних національних культур).

© Г. В. Товканець, Л. В. Лендел, 2019

DOI: 10.5281/zenodo.2623008

Враховуючи такий підхід щодо інтонаційної організації мовлення педагога ми, акцентуючи увагу на просодичних особливостях, провели експериментальне дослідження, запропонувавши студентам педагогічних спеціальностей відповідати на питання анкети «Чи готовий я до мовленнєвої організації педагогічної комунікації у професійній діяльності». Змістом анкетування було дати відповідь на питання «Чи вважаєте Ви мовленнєву паузу елементом педагогічної майстерності?», «Чи враховуєте Ви у побудові висловлювання такі чинники, як темп мовлення і висота голосу?», «Чи впливають на ефективність соціопедагогічної комунікації, на Вашу думку, правильність застосування темпоритму, мелодики голосу, логічного наголосу?». Дослідження проводилося у двох групах респондентів: майбутні педагоги (студенти Мукачівського державного університету спеціальності 013 «Початкова освіта») та вчителі початкової школи загальноосвітніх шкіл Закарпатської області.

Перевагам просодичних особливостей соціопедагогічної комунікації надають понад 63 % вчителів початкової школи, тоді як тільки 22,5 % майбутніх вчителів вважають це важливим. Більшість майбутніх вчителів (43,3 %) вважають, що це немає ніякого значення, і 34 % вважають цю проблему частковою. Практично протилежними є думки вчителів-практиків: немає ніякого значення – 8,8 % респондентів; проблема є частковою – 21 % респондентів. Аналіз результатів засвідчує, що необхідно звернути увагу на формування у майбутніх педагогів усвідомлення важливості врахування просодичних особливостей у соціопедагогічній комунікації. Така постановка проблеми і спонукала до виявлення просодичних особливостей соціопедагогічної комунікації, що і стало предметом нашого дослідження.

Мета статті: розкрити можливості впливу просодичних особливостей мовлення на формування соціопедагогічної комунікації. Завдання дослідження: – з'ясувати філософські, педагогічні, психологічні та лінгвістичні підходи до соціопедагогічної комунікації; – дослідити чинники соціопедагогічної комунікації та їх трактування у психолого-педагогічній літературі; – виявити просодичні особливості соціопедагогічної комунікації та їх роль у освітньому процесі.

Результати дослідження. Особливостями мовленнєвої системи є те, що паралінгвістичні і невербальні характеристики комунікації не становлять єдине ціле з лінгвістичними засобами, а представлені окремими групами. Це свідчить про те, що в сучасному процесі комунікації пред'являються серйозні вимоги до виразності комунікативного стилю мови, ефект від якого посилюється завдяки використанню невербальних, зокрема просодичних, характеристик. Вірне використання паравербальних і невербальних засобів комунікації веде до більш легкого сприйняття і створює стан психологічного комфорту.

До чинників, що формують стиль соціопедагогічної комунікації, дослідники відносять [4, с. 35]: соціокультурні, які припускають дистантність у спілкуванні або контактність і орієнтовані на статус особистості комунікантів, який визначає симетричність або асиметричність відносин; аксіологічні, які враховують пріоритетні цінності даної культури, що впливають на процес комунікації (особиста автономія або інтимність, повага до статусу або рівність, справедливість, щирість або збереження особи); соціолінгвістичні, що включають суб'єктно-об'єктну орієнтованість комунікантів, ступінь допустимості прямого комунікативного впливу і демократичності в спілкуванні; психолінгвістичні, параметри яких вказують на емоційну стриманість або відкритість, ступінь мовної експресивності; *лінгвістичні*, тобто чинники, що мають відношення до вибору і надання переваги тим чи іншим мовних засобам, особливостям синтаксичної організації висловлювань, ступеня ритуалізованості висловлювань, зокрема кількісним характеристикам (довжині окремого висловлювання, кількості реплік, що вживаються в різних ситуаціях спілкування, лаконічності або багатослівності і т.д.); паравербальні, які акцентують увагу на темпі мови, гучності, тональності, допустимості і довжині пауз, допустимості і ролі мовчання і т.п. Невербальні характеристики включають проксемну поведінку (використання простору в процесі комунікації, необхідну кількість особистої території); кінесичну поведінку (специфічні жести і частотність їх використання, виразу обличчя, пози, рухи тіла); тактильну поведінку (допустимість дотиків і тактильні жести).

Соціопедагогічна комунікація розглядається нами як цілеспрямована мовленнєва взаємодія, заснована на здатності особистості вибудовувати спілкування, грамотно використовуючи мовні засоби, стратегії поведінки, що базуються на принципах емпатії, толерантності і співпраці з метою досягнення комунікативного ефекту в професійному, культурному та соціальному дискурсі спілкування.

Оскільки мовлення є звуковим образом комунікативного висловлювання, який об'єднує речення, фрази, слова, звуки, то воно має закономірності побудови, яке створюється засобами паралінгвістики: інтонацією, ритмом, наголосом, темпом, голосом [3, с. 106]. Ритміко-інтонаційне ціле є первинним у сприйнятті мови, оскільки забезпечує реалізацію синтаксичних зв'язків і логіки висловлювання. У процесі мовної діяльності ритміко-інтонаційні уявлення відіграють велику роль в моторно-акустичній реалізації висловлювання. Дослідники вважають, що темпоритм керує активним, емоційним співпереживанням, викликаючи моторну, рухову реакцію [1; 3, с. 4]. Слід також зазначити, що при сприйнятті комунікативного висловлювання визначальна роль належить інформативним ознаками, які допомагають реципієнту на етапі розпізнавання сенсу висловлювання. Найбільш інформативною ознакою прийнято вважати інтонацію, так як вона володіє «якостями сприймання» [7], завдяки яким реципієнт може сегментувати мову на синтаксичні блоки, зрозуміти зв'язок частин, а отже, і розкрити зміст. За допомогою інтонації можливо ототожнити соціопедагогічну ситуацію і конкретно оцінити її сприйняти її емоційне відображення.

У структурі соціопедагогічної комунікації зазвичай виділяють три аспекти: соціально-перцептивний (соціально обумовлене психологічне сприйняття і взаємооцінка предмета комунікації), комунікативний (власне обмін інформацією), інтерактивний (виявлення ступеня практичної готовності до соціопедагогічної взаємодії суб'єктів спілкування). Засобами комунікативного процесу є різні знакові системи зберігання і поширення інформації – мова, усна і письмова мова, а також її знаково-кінетичні (міміка, жести, поза) засоби.

До просодичних засобів відносять висоту тону, силу звучання, темп, наголос, паузи, тобто ті характеристики звукового потоку, які використовуються для творення ритмічної, інтонаційної, або мелодійної, ладово-гармонійної організації мовлення. В процесі соціопедагогічної комунікації ритм, інтонація, темп і голос мають домінуючу властивість не тільки в сприйнятті, але і у вибудовуванні відповіді на висловлювання і забезпечують розпізнавання комунікативного наміру співрозмовників [6].

Суб'єктивне слухове відчуття частоти звуку, утвореного в результаті проходження повітря між голосовими зв'язками, які періодично змикаються і розмикаються, виражається як висота голосу. Чим частіше коливаються голосові зв'язки, тим вище голос. Висота тону і сила звучання залежить від частоти коливання струменя повітря, у процесі чого ритмічні коливання творять музичні тони, неритмічні – шум. Зміна висоти тону під час мовлення лежить в основі створення інтонаційного малюнку фрази. Структурна функція інтонації полягає у членуванні звукового потоку на частини, об'єднанні частин у ціле. Інтонація відіграє важливу роль у створенні так званої логічної перспективи висловлювання, тобто через інтонацію слухач відчуває, чи мовець закінчив розмову, думку, чи збирається її продовжувати, де головне, а де другорядне у висловлюванні. Одним із важливих моментів, пов'язаних із комунікативними і виражальними можливостями інтонації, є те, що інтонаційні криві в літературній мові нормовані, а мовці повинні дотримуватися тих норм; їхня інтонація має бути адекватною мовній ситуації. В соціопедагогічній комунікації інтонація – це нормативна одиниця, яка є оцінкою педагогічної комунікативної ефективності, тобто звукова форма висловлювання, система змін висоти, звучності голосу, організованих за допомогою темпу і пауз [3, с. 4].

Сила звучання регулюється переважно ситуацією мовлення і залежить від характеру, темпераменту, психологічного і фізичного стану мовця. У контексті соціопедагогічної комунікації виразними є такі якості професійного педагогічного голосу, як потенційно високий рівень гучності, широкий динамічний і висотний діапазон, різноманітність тембрів, благозвучність, адаптивність, сугестивність, шумостійкість, гнучкість, стійкість, витривалість.

Якість сприймання інформації дуже часто залежить від темпу мовлення, який залежить від стилю – повного, витриманого чи швидкого – й індивідуальних особливостей учасників соціопедагогічної дії. Темп регулюється тривалістю голосних, наявністю пауз. Необхідно додати, що просодичним засобом також виступає наголос, зокрема логічний наголос. Він є компонентом інтонаційної, ритмічної будови висловлювання [2]. Паузи забезпечують поділ мовного потоку на окремі відрізки, синтагми. Синтагматичне членування може бути зумовлене різними факторами: комунікативними, пов'язаними з членуванням мовного потоку на відрізки, що виражають дане й нове, відоме й невідоме, визначене й невизначене тощо; логіко-психологічними, пов'язаними з вираженням емоцій, володінням мовою, орієнтацією в темі тощо. Дотримання пауз у соціопедагогічній комунікації стимулює освітній діалог, підкреслює значущість того, що сказано. Паузи відіграють важливу роль у створенні ритму мовлення, інтонаційного малюнку педагогічного висловлювання [4, с. 34].

Враховання, на нашу думку, таких просодичних особливостей в соціопедагогічній комунікації є одним з найважливіших завдань професійної діяльності сучасного педагога.

Висновки. Активізація в мовленні просодичних аспектів, пов'язаних з особливостями педагогічного спілкування, забезпечує усвідомлення спільності і розбіжностей у стилях життя, системах цінностей, нормах комунікативної поведінки. Важливо акцентувати увагу на формування у студентів педагогічних спеціальностей позитивно сприятливого комфортного освітнього середовища з урахуванням ситуаційної відповідності, створенні спеціальних умов для тренування студентів вибору адекватної манери соціопедагогічної комунікації. Подальшого вивчення вимагають проблеми розробки науково-методичного забезпечення дисциплін лінгвопедагогічного спрямування у підготовці вчителів початкових класів та вчителів-предметників загальноосвітньої школи.

Referens

1. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
Ziaziun, I. A. (2008). *Filosofiiia pedahohichnoi dii* [Philosophy of pedagogical action]. Cherkasy, Ukraine : ChNU named after Bohdan Khmelnytsky.
2. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика. Луцьк : Вежа, 2008. 187 с.
Zasiekina, L. V., Zasiekin, S. V. (2008). *Psikholinhvistychna diahnostyka* [Psycholinguistic diagnostics]. Lutsk, Ukraine : Vezha.
3. Иванова-Лукьянова Г. Н. Культура устной речи: интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм. Москва : Флинта : Наука, 1998. 200 с.

- Yvanova-Lukyaynova, H. N. (1998). *Kultura ustnoy rechi: intonatsiya, pauzirovanie, lohicheskoe udarenie, temp, ritm.* [Culture of oral speech: intonation, pausing, logical stress, tempo, rhythm]. Moscow, Russia : Flint: Science.
4. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. 509 с.
Laryna, T. V. (2009). *Katehoriya veshlyvosti i styl kommunikatsii: sopostavlenie anhliyskikh i russkikh linhvokulturnykh tradytsiy* [The category of politeness and style of communication: a comparison of English and Russian linguocultural traditions]. Moscow, Russia: Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi.
5. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
Zyazyun, I. A. (Ed.), Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F., Sameshchenko, O.H., Semychenko, V.A., and Tarasevych, N.M. (1997). *Pedahohichna maysternist* [Pedagogical skill]. Kyiv, Ukraine : Vyshcha Shkola.
6. Просодичні засоби української мови. URL : <http://filologukraine.ucoz.ua/publ/mova/sulm>.
Prosodychni zasoby ukraïynskoi movy [Protozoan means of the Ukrainian language]. Retrieved from <http://filologukraine.ucoz.ua/publ/mova/sulm>.
7. Товканець Г. В. Перцептивні аспекти педагогічної взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2018. Вип. 1 (43). С. 242-245.
Tovkanets, H. V. (2018). *Pertseptyvni aspekty pedahohichnoi vzayemodii* [Perceptual aspects of pedagogical interaction]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, 1 (43), 242–245.

Tovkanets H. V.

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodology of Primary Education,
Mukachevo State University*

Lendel L. V.

*Teacher of English and foreign literature
of Kolodnia State Secondary School,
Irshava district of the Transcarpathian region*

PROSODIC FEATURES OF SOCIO-PEDAGOGICAL COMMUNICATION

The article deals with the problem of the influence of prosodic peculiarities of speech on the formation of socio-pedagogical communication as the main mechanism for the formation of man as a social person and means of social development, which promotes mutual understanding and cooperation between people belonging to different socio-cultural groups. The emphasis is on the factors shaping the style of socio-pedagogical communication (socio-cultural sociolinguistic psycholinguistic, linguistic, paraverbal, etc), emphasizing that rhythmic-intonational representations play an important role in the motor-acoustic realization of the statement. For prosodic means include tone height, sound power, tempo, emphasis, pause, that is, those characteristics of the sound stream used to create a rhythmic, intonational, or melodic, harmoniously harmonious speech organization. It is emphasized that in the process of socio-pedagogical communication, rhythm, intonation, pace and voice have a dominant property not only in perception, but also in building answers to statements and provide recognition of the communicative intention of the interlocutors. The influence of the height of the tone and the force of sound on the implementation of the statement (the basis for creating the phrase intonation drawing), the pace of speech (forms the stylistic characteristic), the emphasis (the component of the intonation, the rhythmic structure of the statement), pause (means of expression), intonation (creating a logical perspective of expression and expression of the adequacy of the situation). It is concluded that the activation in the speech of prosodic aspects associated with the peculiarities of socio-pedagogical communication provides an understanding of the commonality and differences in the lifestyle of communicants, systems of values, norms of communicative behavior, in connection with what it is important to focus on the formation of students in pedagogical specialties positively favorable comfortable educational environment, taking into account situational correspondence, creating special conditions for training students in choosing an adequate manner of socio-pedagogical communication.

Key words: socio-pedagogical communication, prosodic features, statements, speech.

Одержано редакцією 25.02.2019

Прийнято до публікації 02.03.2019

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **І. В. Козубовська**